

I STRAFFKOLONIN.

Kaj Bernh. Genell 2022

© K. B Genell 2022

I.

Novellen I straffkolonien har vi Kafkas kanske mest häpnadsväckande och groteska historia. Den är skriven i oktober 1914, när Kafka var trettioett år gammal, men publicerades först 1919 på Rhowolt's Verlag efter att Kafka flera gånger omarbetat den, med den slutliga förändringen gjord 1918. Förläggaren Kurt Wolff vägrade publicera den 1916, med hänvisning till att den var "peinlich" - plågsam - mitt under brinnande krig som det var. Kafka - som dåför tiden var sparsamt publicerad, ja: i själva verket nästan enbart av just Wolff, svarade med ett ironiskt brev, där Kafka då skrev att hela samtiden, både allas och hans egen privata, var ... "plågsam" .

Kontakten med Wolff, som hade flera av samtidens stora författare i sitt "stall", blev efter detta sval från Kafkas sida. Kafka läste den "pinsamma" berättelsen högt, med sin påfallande vackra barytonstämma, för ett litet auditorium på Galerie Golz i München den 10 November 1916. Framträdandet ingick i en uppläsningsserie därstädes,

under det stillsamt fridsamma namnet Abende für neue Literatur – ”Litteraturaftnar”.

1919 gavs alltså I straffkolonien äntligen - med slutet av novellen något omarbetat - ut av Wolff, i bibliofilutgåva om 1000 exemplar. Här finns inte bara makt som tema, men givetvis då även ”rätt”, och vi har i hela historien ett resonemang inom Kafkas professionella gebit och vi kan här sammanställa de frågeställningar, som kommer till synes i Kafkas berättelse Inför lagen, med de frågeställningar och problem som kommer i dagen här.

Inspiration till berättelsens konkreta utformning lär ha kommit från R. Heindls lilla bok Meine Reise zu den Strafkolonien (1912), men samtidigt tveklöst från belgaren Octave Mirbeaus betydligt mer uppmärksammade Le Jardin des supplices , på svenska Lidandets lustgård, - nuförtiden sedd som en erotisk och en anarkistisk klassiker. Mirbeaus bok hade följande sinistra tillägnan:

””Präster, soldaterna, domarna, människorna som fostrar, leder och styr människorna, tillägnar jag dessa sidor av mord och blod.”

O.M.

II.

Manifest innehåll i Kafkas I straffkolonien:

En forskningsresande kommer till en straffkoloni någonstans i tropikerna, belägen på en ö. Där skall

han åse en avrättning av en straffånge, som blivit dömd till döden – förmodligen av en kommandant på ön – för olydnad och förolämpning mot överordnad. I en dal står straffmaskinen, ett tredelat tortyrredskap, som ritats och tillverkats av förre kommandanten. Detta visas entusiastiskt upp av en officer. Straffet, som den ivrige och talföre officeren med hjälp av maskinen skall verkställa, är döden medelst en tolv timmars metallspjutsinskrift på kroppen av domen. "Skulden är given" förklarar officeren. Maskinens skrivardel skall på kroppen rista in orden "Ära dina överordnade!". Som Ari Linden i en essä framhållit är detta måhända ett parodierande av en del i den mosaiska lagen, tio guds bud, här det Fjärde: "Hedra din fader och din moder..". (Bara några av dessa bud är ju av rent moralisk karaktär. De övriga är sedebud.) Forskningsresanden – som hela tiden vill förhålla sig vetenskapligt objektiv - visar emellertid att han är beredd att stoppa officeren och därmed hela den gamle kommandantens projekt. Denne är nu sedan länge död – man har placerat ett krogbord över hans grav invid ett tehus, då prästen vägrat (!) plats åt denne på kyrkogården. Officeren söker i en manual – en sliten, svårläst lunta, skapad av den Gamle Kommandanten, - reda på en specialdom för sig själv, programmerar maskinen till att rista in den slutliga domen över honom själv (officeren) , och lägger sig i maskinen. Den lossläppte fången, - beskriven som en riktig dumbom -, den, som ursprungligen skulle avrättas , och hjälpsoldaten, som gör allt han blir tillsagd, spänner fast officeren.

Vanligen brukar maskinen väsnas, som om den höll på att gå sönder; men nu när den startas arbetar den tyst och effektivt.(!)

Vanligen brukar det i offrens ansikten, efter den långa blodiga inristningen av själva domen i kroppen, synas ett tillstånd av frid på dem alla. Nu sker det makabert intressanta i berättelsen: när domen denna gång skall ristas in i officeren med "skrivarens" stålspetsar, och när han fått sin slutliga, definitiva, spik i skallen ..., så hackar maskinen istället, not all rutin, och utan större metod, sönder honom. Det vanliga tillståndet av frid uteblir i den – här av sig själv och maskinen - "dömdes" ansikte. Officeren ser som död tvärtom mot vanligheten helt tom ut i ansiktet. Som om han, emot den innersta tanken i systemet, inte alls kunnat förstå domen, den som i vanliga fall är slutgiltig för alla, för den dömda, maskinen, officeren och även för den nye kommandanten, denne, som hela tiden lyser med sin frånvaro. Att den frisläppte framstår som extremt oförstående - ja dum - bildar ju en ironisk/komisk kontrast till den "sinnrika" maskinen, och ironin drabbar – mänskligt att döma - maskinen – dess idé, dess konstruktör och dess försvarare - i högre grad än dess offer, och ironien avnjuts - och "stör" djupt - läsaren.

Forskningsresanden, som iakttar en kyligt observerande roll, men som dock är livsavgörande för officeren, i det denne besökare nu faktiskt vägrar ge sitt bifall åt rättssystemet i kolonin, lämnar raskt ön. Den lossläppte fången är fri och glad och

återvänder till livet, medförande "näsdukar från damerna", damer ur den nuvarande kommandantens krets. Den frisläppte söker även han lämna ön med båt, med hindras av forskningsresanden.

III.

Det mest upprörande för den normale läsaren är inte den gamle kommandantens uppfinning, inte officerens utförande av avrättningar enligt den gamle och den nye kommandantens order, men det är den besökande forsknings-resandens relativa likgiltighet inför vad han kommer att granska och uppleva på ön och i straffkolonin.

Men låt oss först betrakta berättelsens mer konkreta centrum: maskinen.

Den dom – det som den externe betraktaren finner som ett helt arbiträrt domslut - som skall ristas in i den reelle huvudpersonen, hjälten, d.v.s. i den på kommandanten och dennes tänkande troende officern) är : "Sei gerecht!" "Var rättfärdig!". - Här sammanfaller nu som sagt alltså dom och straff: den dömda dör av själva domen! Han dör av bokstäverna. Och den sena, mördande, uppmaningen är inte vilken som helst. Den uppmanar nämligen till att ... göra rätt. Här uttalar – s.a.s. – maskinen, d.v.s. den gamle kommandanten ("urfadern" den premordiale) centralutsagan för rättsfilosofin, d.v.s. den

uttrycker, i "pliktförm", som böra (i "budförm"), det, att man bör göra "rätt".

Märkas kan att redan en vanlig dom, ett vanligt dömande, grammatiskt är en performativ. Om man säger: " Jag dömer dig till detta straff.", så fastslås domen i och med sägandet (performativen) av ordet "dömer". I och med att domaren säger "dömer", så är det dömt. Inte innan och inte efter, men i och med. I ögonblicket. I Kafkas berättelse här så kommer det performativa att utökas i och med att det är i och med ristningen på ryggen av domen, som dömandet sker.

Utsagan "var rättfärdig" betyder ju detsamma som : "Du skall göra det som är rätt.", d.v.s. uttrycker som ett imperativ, att det är en plikt att göra rätt!!!! Detta är nu en tautologi. Här finns alltså det, som man bör sammankoppla med rätten , idén om Rättvisan, och vi hamnar rakt i centrum för rättsfilosofin, just som vi hamnar där i diskussionen om Inför lagen i Processen.

Vissa filosofer, såsom t.ex. uppsalaprofessorn Axel Hägerström , menar ju att utsagor som : "X är rätt." tillhör de ... meningslösa utsagorna här i världen" i enlighet med/som uttryck för "värdenihilismen". I sin bok Rätten och staten menar Hägerström att makt alltid är grunden för rätt, och att makten, som denne ser i ljuset av Machiavellis klassiska Fursten, kan förklara vad som helst som ... rätt . Ingemar Hedenius - en sentida efterträdare till Hägerström å dennes stol - menade, att endast rättsutsagor/satser av 2:ndra ordningen är meningsfulla, alltså "äger mening", dvs., han avser med sådana utsagor av

2:ndra ordningen satser som i rättssatsform – innehållande begreppet ”rätt” i analysans - uttalar sig om vanliga rättsatser. Vissa tänkare menar dock, att inte heller sådana metautsagor – i sådana här fall där ju begreppet ”rätt” ändå ingår. (Jfr Gödels paradox, och självreferensens problem) – har mening. Värdenihilismen – som är en form av värdeskepticism – jämte Moores filosofi, m.fl. riktningar, hävdar att begrepp som ”gott” och ”rätt” inte hänför sig till några naturliga egenskaper hos objektet, och går sedan i sin bedömning av värdeutsagor olika långt i skeptisk riktning. Beteckningen ”meningslös” på värde/rätts-utsagan har många svårt för, då den kan ses som både ofruktbar och stridande mot empirin. (Ty rättsutsagor har ju bevisligen konkret inverkan på vårt dagliga liv.)

Många har också anslutit sig tanken att begreppet ”rättvisa” i grunden är magiskt. Ari Linden ansluter sig till två tänkare, Benjamin och Derrida, i sina spekulationer över I straffkolonin.

Linden jämför två sorters lag: den mytiska och den gudomliga (mosaiska). Den mytiska har som grund ...våldet Den gudomliga lagen är byggd på Ordet. (Denna på ord byggda lag utplånar skillnaden mellan medel och mål.). Den mytiska karaktären i Lagen – dess ruttenhet kort och gott - illustreras ju klart av att maskinen är utformad så att den samtidigt exekverar straffet som den dömer. Detta indikerar det faktum, att lagen här – liksom ofta - aldrig är det minsta ifrågasatt, så att domen och straffet kan

sammanföras till ett i en slags absolut, mytisk, "okränkbar", repetitiv, tautolog, enhet. Konstruktören av denna lag - i FKs novell -, den gamle kommandanten (som nu är död) var ju också, får den besökande reda på, en mångsysslare, en som konstruerade allting ifrån skissen till minsta del beträffande tortyrmaskinen, vilken var centrum i straffkolonien. Domen, som ristas in i skinnet/köttet på den dömd, är även likaså konkret absurd, i den meningen att den dömd rimligen dör, innan han har möjlighet att tolka det inskrivna budskapet. Det som händer när officeren intar den dömdes plats, är enligt Linden, att denne följer den mytiska lagen, följer lagen för dess egen skull, i stället för lagen i den gudomliga lagens mening, där man följer en lag utifrån en högre mening.

Kafka antyder i berättelsen, att det ligger något djupt svårförståeligt bakom orden "Ära dina överordnade!", som enligt den gamle kommandantens anvisningar skall ristas in på den dömdes rygg, som dödsstraff och dom samtidigt. FK antyder här i I Straffkolonien, liksom i flera andra verk, det groteska i det att någon har makt (och rätt) över ett land, en slottsby, eller en process. Så kan anarkisten Kafkas på ett mycket drastiskt sätt – mitt under första världskriget - göra ett inlägg i den Stora Hermeneutiken i mer precist den eviga diskussionen om det Rätta. Han gör detta med I Straffkolonien öppet, trots att han själv innehar en statlig tjänst inom den Kejsrerliga försäkringssfären, och först

postumt kommer ju den stora rättsdiskussion i Processen att publiceras.

Grunden för Lagen förblir överallt dold. (Walter Benjamins "svar", i dennes klassiska essä om våldet, innebärande att "Lagen grundas i dödsdomen", ruvar i bakgrunden.)

I slutet av berättelsen, (som Kafka nu aldrig blev nöjd med, förmodligen p.g.a. att den egentliga huvudpersonen (officeren) här redan var död), när den förlorat sin spänning, kommer så forskningsresanden åter till öns huvudort, där han vill se den gamle kommandantens grav. Denna ligger centralt i byn på ön, dold under ett bord invid tehuset. På stenen står det:

"Här vilar den gamle kommandanten. Hans anhängare, som nu inte längre får nämnas vid namn, har grävt denna grav åt honom och satt upp stenen. Det finns en profetia att kommandanten efter ett visst antal år skall återuppstå och från detta hus leda sina anhängare till återerövring av kolonien. Tro och vänta!"

Man kan ju jämföra den sista uppmaningen med "hämnanen" Edmund Dantés småningom, i fängelsehålan, surt förvärvade valspråk (i Dumas´ Greven av Monte Christo,) nämligen: "Vänta och hoppas!". Ofrånkomligt är, - menas det då här- att lagen, och kanske också maskinen i straffkolonin, kommer att återuppstå i någon liknande form. Skriften på stenen är, i all sin ... barnslighet..., profetiskt sann, mänskligt att döma. Som vanligt hos

Kafka är det inte utan en viss fascination som den gamle kommandanten, makten, skisseras.

Vissa har hänfört maskinen i dess tredeladhet som något som skulle ha något att göra med kristendomens (!) treenighet. Andra ser hela novellen som en ren pastisch på Octave Mirbeaus skandalroman, Lidandets lustgård, en anarkists sado-pastisch, som just mer har att göra med död, njutning och plåga – utvecklande i en sinister kostym Kafkas älsklingstema: rätt och makt.

Från Mirbeaus berättelse, där straffkolonin ligger någonstans i södra Kina, har Kafka ju faktiskt rakt av hämtat detaljer som bl.a. straffkonstens traditioner, pansarbåten, tehuset, övriga miljödetaljer samt konstfärdigheten (fastspännings-systemet) i tortyren.

Fantastisk, i ordets egentliga mening, är ju också det faktum att den gamle kommandanten inte längre får nämnas vid namn. Kommandanten uppnår här en slags status jämförbar med den mosaiske guden, vars namn sedan Genesis var outtalbart. JAHVE fick inte sägas. Kommandantens namn får nu inte uttalas, men denne har uppnått en grad av helighet, en sådan grad som utmärkes med tystnadens attribut.

Är det mest ”obehagliga” i denna Kafkas historia nu kommandanterna och officerens handlande, eller är det forskningsresandens attityd till det hela? Hos Ottave Mirbeau blir berättaren själv upprepat nästan

psykotisk av att åse tortyren, liksom den varmblodiga älskarinna, som drar honom med till lustgården, den vackra Clara, som efter varje besök i "lustgården" fårtas in för vård på en klinik i närheten.... Hos Mirbeau öppnas således för att samvetet sätter åt de aktivt inblandade.

Officeren omkommer i sin tro på maskinen (Lagen) och på kommandanten (Makten) eftersom det kommit en civiliserad (!) forskningsresande till ön. Under dennes skeptiska öga faller makten. Makten uppehålls – mystisk som den är – annars på ön av de galanta damerna som tycks ha för vana att åse avrättningar, förmodligen för att studera den dömdes ansikte. I fascination.

IV.

Så kan man se hur berättelsen, som alltså lästes upp på Galleri Golz i München, och där fick damerna att svimma, kanske främst var riktad som kritik av kvinnan, - kvinnan som upprätthållare av Makten som Rätt.

Något man kan notera hos Kafka är, att det sällan är så, att någon i högre ställning, ngn kvalificerat ansvarig, råkar illa ut, att auktoriteten direkt kritiseras eller kommer i katastrofalt dålig dager. I Brevet till fadern menar Kafka att fadern och FK själv båda bör ses som "offer" för situationen. För en kulturell situation. Så var det också i samtalen med Janouch, när denne frågade Kafka om kapitalismen, och fick höra av FK att socialisternas vanliga analys

var felaktig, och att i själva verket både kapitalisten och arbetaren var lika fångna, med samma kedjor. Här hade då Kafka en helt annan analys än Marx och inte bara Marx, men även G.W. F. Hegel, när Hegel i sin Fenomenologi från 1807, i det berömda kapitlet om herren och slaven, menar att herren har allt att förlora, och att denne alltid fruktar döden, medan slaven har två möjligheter till frihet: dels frihet genom sitt arbete, dels (fullständig) frihet genom att – i samarbete med andra – undanröja herren. Jämför här Kafkas aforism:

"Första tecknet på begynnande insikt är önskan att dö. Detta liv syns outhärdligt, och ett annat är utom räckhåll. Man skäms inte längre över att vilja dö; man ber att få komma ur den gamla cellen, som man hatar, in i en ny, som man sen, snart nog, skall lära sig hata. En rest av tro medverkar här till, under transporten Herren kommer genom korridoren, ser på den fångne, och säger: Den här skall ni inte låsa in igen. Han kommer med mig."

Kafka, Betrachtung 13 (Aforismer, 1917).

Här är ju då "Herren" – en större, starkare - befriaren, räddaren. Ofta ses chefer och fäder och beslutsfattare såsom lidande figurer, som under möda utför sitt värv. Men Kafka tycks njuta av att ha en stark herre (fader) över sig, samtidigt som han inte alls är nådig i sin kritik av dem, - sin litterära alltså.

Kafka skrev I straffkolonin under samma tid - i Oktober 1914 - som han skrev på en annan straffantasi, Processen.

Många kritiker menar, att berättelsen är en bild av tiden då den skrevs, på ett allmänt plan. Andra tenderar att se den som en bild av Kafkas personliga situation som torterad (av sin far och samhället) och även som torterare - av Felice Bauer, sin trolovade, för vilken han knappast egentligen hyste några som helst varma känslor. Kafka skulle länge vara missnöjd med slutet på denna historia, och framför allt missnöjd med att forskningsresanden kommer så lätt undan. Han skrev flera alternativa slut där denne – själv - plågas. (Jfr Ekbom ss. 90ff.). Spänningen i berättelsen ligger ju i officerens hängivelse och betraktarens kyla. Här finns en icke-dynamisk splittring i berättelsen, men denna splittring når ju inget tillfredsställande slut. Att båda personerna "är" Franz Kafka är en gissning så god som någon. Kafka har här dock valt att göra "fel" person till huvudperson. Betraktaren. Så blir novellen inte medvetandedelad, och alltså därmed inte helt "kafkaartad". Ironin är förlagd perifert, inte i själva talet, berättandet. Endast mellan officeren och den dömda uppstår en kafkaartadhet, tidvis.

Som jag visat annorstädes ("Kafka – a Freudo-Structuralist Analkysis" 2022) så fodras det en speciell serie klyvningar, i en triad, för att det riktigt kafkaartade skall framträda. Den romantiska svävning, som ofta var den resultat som Kafka mest av allt ville förmedla, i sann romantisk anda, kommer i denna berättelse mest till genom just svävningen mellan makt och rätt, och mellan rätt och straff, helt nära, eller i, den ohyggliga maskinen.

Novellen tillhör dock dem som Kafka själv i de testamentlika breven godkände. Han var ganska, eller rent av: mycket, nöjd med den. I Straffkolonien räknas nog i allmänhet bland kritiker till de mest kraftfulla berättelser som någonsin skrivits. Den står jämte Förvandlingen, En Läkare på Landet, och Domen som monument över ett litterärt geni, och som berättelser, där man kan låta sig svepas med i en skräck, som har kraft att skrämman och tjusa, och upplysa folk, ännu många år från nu.

=====

Kaj Bernh. Genell 2022
©Kaj Bernhard Genell 2022